

ДЕМЧУК О.О.

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету, Рівне.

ДРУЖИНІНА І.А.

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету, Рівне.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕМПАТІЇ

Демчук О.О., Дружиніна І.А. Термінологічні аспекти «емпатії». У статті пропонуються термінологічні аспекти «емпатії». Представлено аналіз провідних дослідницьких та психологічних підходів до визначення сутності даного поняття. Здійснено системне вивчення феномена емпатії. Саме емпатія як здатність людини до співпереживання є емоційною основою формування моральних якостей особистості.

Емпатія розвивається одночасно з рівнем розвитку особистості, її здатності розуміти стан іншого. Водночас це явище пов'язане із психологічними новоутвореннями та соціогенними потребами людини. Традиційне трактування феномену емпатії як «розуміння внутрішнього світу іншої людини й емоційне залучення до її життя» дає змогу визначити емпатію не тільки як результат інтеграції елементів пізнавальних і емоційних процесів, але і як прояв ставлення до іншої людини як до найвищої цінності.

***Ключові слова:** емпатія, емоційні процеси, цінність, пізнання внутрішній світ, соціальний розвиток, взаємовідносини.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Сучасне суспільство відчуває гостру потребу в людях, здатних поділитися з оточенням своїм духовним багатством. Для цього необхідно розвивати такі духовні якості людини, як здатність до співпереживання, готовність до сприйняття інших.

Поняття, трохи більше ста років тому введене в тезаурус науки, міцно закріпилося в ньому, а також увійшло в словники більшості європейських мов. Дослідження суті, механізмів, функцій, ролі емпатії в особистісному розвитку – складний і водночас цікавий та актуальний напрямок у психологічній науці.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Найпоширенішими є дослідження якісної природи емпатії, вивчення зв'язку структурних характеристик емпатії з різними психічними процесами і психологічними особливостями особистості; дослідження процесуального характеру емпатії. На формування рівня емпатії впливають різні чинники, зокрема соціальні умови, в яких перебуває особистість.

Аналіз літератури показав різноманітність поглядів дослідників стосовно форм та видів емпатії. Т.П. Гаврилова обмежується двома формами прояву емпатії: співпереживання та співчуття [3].

Є.Ільїн у роботі «Емоції та почуття» висловлює іншу думку: виділяють три форми емпатії: емотивна, пізнавальна (предикативна) та поведінкова (діяльнісна) [5]. Потребу розглядати емпатію як моральне утворення, певний механізм спілкування, завдяки якому досягається співзвуччя переживань підкреслює Т.В.Власова [2].

В.В.Бойко, аналізуючи структурні компоненти емпатії, вказує на їхні емоційні складові. У роботі «Методика діагностики рівня емпатичних здібностей» автор зазначає, що емоції людини можуть легко передаватись іншим людям за допомогою мовлення, інтонації; людина може розповісти про свої переживання і при цьому впливати на співрозмовника, викликаючи в нього певні емоції [1].

Ми вважаємо цю думку правильною, адже відомо, що емоційна розповідь може викликати такі ж сильні емоційні переживання у співрозмовника, як і в оповідача. Саме у цьому проявляється емоційна складова емпатії як здатності людини до співпереживання.

Дослідниця Г.Крайг, розглядаючи емпатію як один з важливих засобів спілкування, вважає, що це складна за своєю структурою властивість особистості, яка поєднує в собі важливі цінності: відповідальність, активність, чуйність. Автор виділяє такі структурні компоненти емпатії: доброта, висока чуттєвість, душевність, співчуття, здатність до проникнення в глибокі переживання людини. Сформованість та виразність цих компонентів допомагає людині в будь-яких ситуаціях обрати правильну форму поведінки у взаємовідносинах з іншими [6].

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Метою даної статті є дослідження термінологічного аспекту «емпатія».

Виклад методики і результатів досліджень. Психологічні особливості особистості залежать від умов життєдіяльності, мають різну форму, зміст, динаміку й механізми прояву. Їхній взаємозв'язок залежить від особливостей впливу індивідуальних та соціальних чинників.

Незважаючи на те, що емпатія є насамперед внутрішньою властивістю особистості, одним із важливих факторів для її розвитку становлять соціальні умови.

Розглянемо історію появи слова «емпатія»: «empathy» – переклад на англійську мову німецького «Einführung», яке перекладається зазвичай як «вчування». Термін же «Einführung» з'являється вперше у Р. Фішера в роботі «Оптичні почуття форми: вклад в естетику» в 1873 році. Відповідне дієслово «співпереживати (ся)» з'явився раніше: з другої половини XVIII століття німецькі романтики говорять про процес вчування в творах мистецтва і природи [4, с. 38].

Саме в руслі романтизму широко поширюється уявлення про здатність людини «почувати себе в навколишніх об'єктах». Проблеми, які вирішуються за допомогою введення даного поняття в німецькій філософії,

пов'язані, головним чином, з питаннями саме пізнання, і можна говорити про гносеологічні аспекти значення поняття «вчування». Однак уже з самого початку мова йде про одушевлення навколишнього світу.

Емоційна чуйність на переживання інших, звана в психології емпатією, відноситься до вищих моральним почуттям. Емпатія у формі співчуття або співпереживання (незалежно від того, радості чи смутку) пов'язана з умінням людини «проникати» у світ почуттів інших людей. У різноманітних життєвих ситуаціях емоційний відгук залежить від адекватності сприйняття переживань людей та емоцій тварин, а також від уявлення про викликали їх причини. Така чуйність стає спонукальною силою, спрямованої на надання допомоги.

Але найбільш важливе значення дослідники надають впливу роботи Е. Штайн, яка здійснила феноменологічний аналіз вчування [7, с. 76]. Е. Штайн зазначає, що всі концепції вчування виходять з імпліцитної переконаності, що почуття іншого суб'єкта, його досвід дано нам. Завдання феноменології полягає в тому, щоб пояснити, як саме вони дані, в чому саме полягає ця даність. Без прояснення цього питання неможливе вирішення завдань психології – дослідження того, яким чином, за рахунок дії яких механізмів формується мій досвід іншого.

У 1909 році в світ виходить книга Е. Тітченера «Експериментальна психологія процесів мислення». У ній він пише: «Я не тільки бачу смуток або скромність, гордість, ввічливість або величавість, але я відчуваю їх або відіграю їх (act) своїм розумовим м'язом (mind's muscle). Це, я вважаю, простий випадок емпатії, якщо ми можемо сформулювати такий термін, як переклад слова *Einfuhlung*» [9, с. 21]. Таким чином, в психологію вводиться новий термін.

У 1924 році Е. Тітченер відзначив, що слово утворено за аналогією зі словом «*sympathy*». Приділив значну увагу аналізу нюансів вживання понять «симпатія» і «емпатія» Л. Віпс підкреслює, що широко ерудований дослідник, знавець сучасних європейських і стародавніх мов, Е. Тітченер сконструював слово «емпатія» для передачі абсолютно конкретного значення, яке він і вказав, пославшись на слово «*Einfuhlung*». Для інших значень в його розпорядженні були свої поняття: в німецькій мові існують слова для вираження сенсу і симпатії, і ідентифікації, і вікарних (заміщаючих) почуттів [9, с. 106].

Емпатія є аргументом Е. Тітченера в дискусії з психологами Вюрцбургської школи, які стверджували, що в мисленні беруть участь особливі утворення, які не мають сенсорної природи, – розумові образи і значення. Е. Тітченер з цим не згоден і докладає значних зусиль, щоб довести сенсорно-образну природу значень, висуває їх контекстну теорію.

Наш досвід складається з безлічі психічних елементів. Серед них – неясні, смутні кінестетичні і органічні відчуття і образи. Вони суб'єктивно реальні як переживання, відіграються в уяві, і є справжніми сенсорними образами там, де Вюрцбурзька школа говорить про безобразне мислення, складають сенсорний контекст значень. Якщо людина не виявляє їх при

інтроспекції, вона просто погано тренований. Сам Е. Тітченер наводить багато прикладів своїх спроб візуалізації значень, в його роботах багато кінестетичних метафор, яскравих кінестетичних образів [9, с. 170]. Тому емпатія, заснована на внутрішній імітації, здійснювана «розумовим м'язом», постала в поглядах Е. Тітченера точно на своє місце.

У 1915 році в «Психології для початківців» Е. Тітченер пише: «Нам притаманна природна тенденція відчувати себе в тому, що ми сприймаємо або уявляємо. Коли ми читаємо про ліс, ... ми відчуваємо себе серед його тіні, тиші і вологості. Коли нам кажуть про нещасний випадок, ми стискаємося і відчуваємо нудоту, уявляючи його. Нам кажуть про смачні фрукти, і наш рот наповнюється слиною, наче ми збираємося їх покуштувати. Така тенденція відчувати себе в ситуації називається емпатією. Емпатичні ідеї психологічно цікаві, тому що вони – зворотна сторона образів сприйняття, їх ядро образне, їх контекст створений відчуттями, кінестетичними і органічними відчуттями, які несуть емпатичні значення» [9, с. 22].

Таким чином, Е. Тітченер ввів поняття емпатії в психологію, але не зробив її предметом експериментального вивчення. Для нього за цим поняттям стоїть універсальний механізм, що пояснює роботу пізнавальних процесів. Його цікавить емпатія у вузькому значення вчування – відчування-себе-в предметах, ситуаціях і таке інше, в тому числі в почуттях, станах іншої людини, заснованому на внутрішній імітації. Таке значення емпатії «рятує» психологічні теорії свого часу – етапу психології свідомості, – дозволяючи пояснити перехід «внутрішнього у зовнішнє», наділення сенсом, безпосередній характер цих процесів. Але такий підхід також вказує на етичне значення емпатії – з її допомогою людина гуманізує, одушевляє навколишній світ.

У другій чверті ХХ століття спостерігається занепад інтересу до емпатії / вчування в філософії. Проте в творчості окремих представників основних напрямів західної філософії середини ХХ століття (екзистенціалізм, феноменологія, герменевтика, Франкфуртська школа) «феномен емпатії розглядається в зв'язку з такими онтологічними, гносеологічними, методологічними, деонтологічними проблемами, як проблема безпосереднього і достовірного знання про існування зовнішнього світу і чужого духовного життя; ефективного способу розуміння змісту внутрішніх переживань інших людей і змісту соціокультурних текстів; етичних відносин людини до інших людей і природи; ефективного способу пізнання і культури з метою відновлення втраченої гармонії між людиною і світом, рефлексивним і дорефлексивним.

Поняття емпатії починає активно проникати в поле психології. У Німеччині та Австрії як і раніше використовується термін «Einführung». У Франції і в англійських країнах часто застосовується поки ще більш звичне слово «симпатія». Але справа не просто в звичці – контекст обговорення проблем більш відповідає традиційному значенням терміну «симпатія». Якщо для емпатії / вчування основним був контекст пізнання,

то тут частіше як основний виникає контекст людських відносин, взаємодії, моралі, допомоги.

Докладний аналіз проблематики симпатії в філософії і психології був проведений в дисертаційній роботі Т.П. Гаврилової [3]. Її цікавив в основному цей попередник емпатії, оскільки вона досліджувала емпатію саме як емоційну чуйність. Тому ми лише оглядово окреслимо основні тенденції вивчення даної проблематики в психології на даному історичному етапі.

Тематика симпатії і її історична розгортка, як ми вже відзначали, були детально досліджені в дисертації Т.П. Гаврилової. Ми зупинимося на деяких ключових моментах для нашого аналізу. Саме з конкретно-психологічних досліджень симпатії починається розвиток тієї галузі психології емпатії, яку ми позначили як дослідження емпатії як феномену відносин, її етичного аспекту.

«В. Келер припустив, що емпатія – це більше розуміння почуттів іншого, ніж їх поділ» [8, с.47]. З ким він полемізував? Адже значення розуміння почуттів іншого було досить виразно виражена в концепції Т. Ліппса і Е. Тітченера, не кажучи вже про традиції В.Дільтея і К.Ясперса, з якої Келер не міг бути не знайомий.

Отже, в даний період в зарубіжній психології все більш активно формується зона досліджень різних феноменів соціального життя, соціальності людини, у яку входять симпатія і вчування; в цій зоні виникають нові поняття, що описують близькі явища.

У період 30-40-х років в психології відбувається дозрівання основних смислів поняття «емпатія» та оформлення різних аспектів його значення. Загального терміну і поняття поки в основному немає. Термін симпатія перестане бути робочим тільки до 60-70-х років. Можна припустити, що твердження терміну «емпатія» зумовлено не тільки його вдало, влучним попаданням в серцевину узагальненої проблематики.

В останні роки феномен емпатії розглядають як важливий чинник професіоналізму особистості. Розрізняють емпатію когнітивну та емоційну.

За досить тривалу історію свого дослідження емпатія привертала увагу вчених, що працювали в різних сферах гуманітарної науки – філософії, етиці, психології, соціології, теорії комунікації, культурології, антропології, медицині, педагогіці, риториці тощо, що свідчить про міждисциплінарність цієї категорії як об'єкта наукового пошуку. Однак, незважаючи на актуальність, емпатія як безпосередній емоційний відгук індивіда на переживання іншого наразі залишається не повністю зрозумілим феноменом. Вочевидь, це пояснюється не відсутністю дослідницького інтересу до неї, а самою природою її виникнення й функціонування.

Висновки і подальші перспективи досліджень. У більшості сучасних досліджень за поняттям «емпатія» стоїть дуже різний зміст, іноді навіть протилежний його первинному сенсу. Прагнення до більшої конкретизації, визначеності поняття, проведення сутнісних відмінностей

(особливо, коли це стосується специфічних умов життєдіяльності суб'єкта емпатійного переживання) змушує дослідити основні підходи щодо означеної психологічної дефініції.

Зважаючи на складний стан політичної, економічної, соціальної сфери, низький рівень моральності нашого суспільства тощо, багато вчених, практиків в Україні звернули свою професійну увагу на емпатію як важливий показник професіоналізму сучасного фахівця.

Список використаних джерел

1. Бойко В. В. Методика диагностики уровня эмпатических способностей / В.В. Бойко // Практическая психодиагностика. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1999. – 492 с.
2. Власова Т. В. Эмпатия: от психологии к феноменологии / Т. В. Власова. – Владивосток: ДВГМА, 2000. – 84 с.
3. Гаврилова Т. П. Эмпатия и ее особенности у детей младшего и среднего школьного возраста: дис. ... канд. психол. наук / Т. П. Гаврилова. – М., 1977. – 149 с.
4. Гуссерль Э. Логические исследования / Э. Гуссерль; пер. с нем. В. И. Молчанова. – М.: Академический проект, 2011. – 352 с.
5. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
6. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
7. Пашукова Т. В. Эмпатия как компонент общения / Т. В. Пашукова // Теоретические и прикладные проблемы познания людьми друг друга (в семье, школе, производственных коллективах): тезисы докладов II Всероссийской конференции в г. Краснодаре / под ред. А. А. Бодалева. – М.: АПН СССР, 1979. – С. 62–63.
8. Håkansson J. E. Exploring the phenomenon of empathy: Doctoral Dissertation / J. E. Håkansson. – Stockholm University, 2003. – 140 p.
9. Kahn E. Carl Rogers and Heinz Kohut: A historical Perspective / E. Kahn, A. Rachman // Psychoanalytic Psychology. – 2000. – Vol. 17 (2). – P. 294–312.

References transliterated

1. Boiko V. V. Metodyka dyahnostyky urovnia эmpatycheskykh sposobnostei / V.V. Boiko // Praktycheskaia psykhodyahnostyka. – Samara: Yzdatelskyi Dom «BAKhRAKh», 1999. – 492 s.
2. Vlasova T. V. Эmpatyia: ot psykhohyuy k fenomenohyuy / T. V. Vlasova. – Vladyvostok: DVHMA, 2000. – 84 s.
3. Havrylova T. P. Эmpatyia y ee osobennosty u detei mladsheho y sredneho shkolnoho vozrasta: dys. ... kand. psykhol. nauk / T. P. Havrylova. – M., 1977. – 149 s.
4. Huserl Э. Lohycheskye yssledovanyia / Э. Huserl; per. s nem. V. Y. Molchanova. – M.: Akademycheskyi proekt, 2011. – 352 s.
5. Ylyn E.P. Эmotsyy y chuvstva / E.P. Ylyn. – SPb.: Pyter, 2001. – 752 s.
6. Kraih H. Psykhohyia razvytyia / H. Kraih. – SPb.: Pyter, 2000. – 992 s.

7. Pashukova T. V. Эмпатия как компонент обshcheniya / Т. V. Pashukova // Теоретические и практические проблемы познания людьми друг друга (в семье, школе, производственных коллективах): тезисы докладов II Всероссийской конференции в г. Краснодаре / под ред. А. А. Бодалева. – М.: АПН СССР, 1979. – С. 62–63.
8. Hakansson, J. (2003), Exploring the phenomenon of empathy, Doctoral dissertation, Department of Psychology Stockholm University
9. Kahn, E., & Rachman, A. W. (2000). Carl Rogers and Heinz Kohut: A historical perspective. *Psychoanalytic Psychology*, 17(2), 294.

Демчук Е.А., Дружинина И.А. Терминологические аспекты «эмпатии». В статье предлагаются терминологические аспекты «эмпатии». Представлен анализ ведущих исследовательских и психологических подходов к определению сущности данного понятия. Осуществлено системное изучение феномена эмпатии. Именно эмпатия как способность человека к сопереживанию является эмоциональной основой формирования нравственных качеств личности.

Эмпатия развивается одновременно с уровнем развития личности, ее способности состояние другого. В то же время это явление связано с психологическими новообразованиями и социогенными потребностями человека. Традиционная трактовка феномена эмпатии как «понимание внутреннего мира другого человека и эмоциональное вовлечение в ее жизни» позволяет определить эмпатию не только как результат интеграции элементов познавательных и эмоциональных процессов, но и как проявление отношения к другому человеку как к высшей ценности.

Ключевые слова: эмпатия, эмоциональные процессы, ценность, познания внутренний мир, социальное развитие, взаимоотношения.

Demchuk O., Druzhynina I. Terminological aspects of «empathy». The article offers terminological aspects of «empathy». An analysis of leading research and psychological approaches to the definition of the essence of this concept is presented. A systemic study of the phenomenon of empathy has been carried out. It is empathy as the ability of man to empathy is the emotional basis of the formation of moral qualities of the individual. It develops simultaneously with the level of personality development, its ability to understand the state of another. At the same time, this phenomenon is associated with psychological neoplasms and sociogenic needs of a person. Traditional interpretation of the phenomenon of empathy as «understanding the inner world of another person and emotional involvement in her life» makes it possible to determine empathy not only as a result of the integration of elements of cognitive and emotional processes, but also as a manifestation of the attitude of another person as the highest value.

In most modern studies, the concept of «social empathy» has a very different meaning, sometimes even the opposite of its original meaning. The desire for greater concretization, certainty of the concept, the occurrence of essential differences (especially when it concerns the specific conditions of life of

the subject of empathic experience) makes it necessary to investigate the main approaches to the identified psychological definition.

Due to the complexity of the political, economic, social sphere, the low level of morality of our society, etc., many scholars and practitioners in Ukraine paid their professional attention to social empathy as an important means of self-actualization of student youth.

Depending on temperament and personal psychological qualities, all people have a different tendency to empathy. The deepest sensation of empathy is experienced by introverted individuals, prone to melancholy.

We believe that social empathy is an important means of self-realization. Self-realization of the personality is a multidimensional concept, which in psychological theories is considered as process, need, form, purpose and result. Under self-realization we mean active interaction with the surrounding socio-cultural environment, as a result of which students develop intercultural communicative competence, social activity increases, professional self-determination is actualized, potential opportunities in cognitive, value-operational, emotional-volitional and communicative-behavioral spheres develop. Empathy is one of the important components of the cognitive, emotional and behavioral spheres of self-realization. It greatly facilitates the integration of students into the socio-cultural environment; therefore, the study of empathy, in our opinion, is important and relevant.

Keywords: *empathy, emotional processes, value, knowledge of the inner world, social development, relationship.*

УДК [159.922.8-058.862]:376

ДЕМЧУК О.О.

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне.

ЛАЗАРЧУК В.В.

Викладач кафедри біології, онкології та медичної фізіології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНИХ ІНСТАНЦІЙ ПІДЛІТКА В УМОВАХ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОЇ ОПІКИ

Демчук О.О., Лазарчук В.В. Психологічні особливості особистісних інстанцій підлітка в умовах школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. У статті окреслено психологічні особливості особистісних інстанцій підлітка в умовах школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Проблема особистісного зростання в умовах депривації соціальної взаємодії є однією з